

Püski Levente

A VIDÉKI TÖRVÉNYHATÓSÁGOK KÜLDÖTTEI A HORTHY-KORI FELSŐHÁZBAN

The delegates of rural municipalities in the Upper House during the Horthy era

Püski Levente, PhD, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, az MTA doktora, puski.levente@arts.unideb.hu

Az 1927-től működő felsőházban a vidéki törvényhatóságok küldöttei a testület tagságának számottevő, de nem meghatározó részét tették ki (30%). A csoport társadalmi összetétele az intézmény megalakulását követően meglehetősen egysíkúnak bizonyult, és túlnyomórészt nyugalmazott tisztviselők, földbirtokosokból, valamint egyházi emberekből állt. A vármegyék küldötteinek érdeklődése elsősorban az önkormányzatokkal kapcsolatos kérdésekre koncentrált. Felsőházi felszólalásaik alapján egyfajta markáns, konzervatív pozíció jellemezte őket. Egyrészt elleneztek a vidéki törvényhatósági választások demokratizálását, másrészt bírálták a különböző kormányok részéről érvényesülő központosító törekvéseket. Az utóbbi vélemények ellenére azonban csak néhányan vállalták a nyílt ellenzéki pozíciót, és túlnyomó részük alapvetően lojálisnak bizonyult a kormánypolitika felé, a miniszterelnök személyétől függetlenül.

In the Upper House that operated from 1927, the delegates of rural municipalities represented a significant, however, not decisive part (30%) of the board members. Following the establishment of the institution the social composition of the group had been rather one-dimensional, as it was comprised mainly of retired civil servants, landholders and clergymen. The interest of the delegates of the counties primarily concentrated around questions regarding local governments. Based on their speeches delivered in the upper house, they were characterized by a strong conservative stance. On the one hand they opposed the democratization of rural municipal elections while on the other they criticized the centralization efforts of different governments. In spite of the latter opinions only some of them were oppositionists explicitly, and most of them were essentially loyal to government policy regardless of the persona of the prime minister.

A törvényhozást¹ az 1920-as évek első felében az egykamarás nemzetgyűlés képviselte, Bethlen István miniszterelnök azonban kezdettől fogva arra törekedett, hogy visszaállítsa a magyar parlament hagyományos, kétkamarás szerkezetét. Több okból is. Az egykamarás törvényhozás elfogadása bizonyos fokig 1918 forradalmi örökségének az elismerését és a régebbi magyar alkotmányos tradíciókkal való szakítást jelentette volna. Emellett a kormányzat olyan intézményt kívánt felállítani, amelynek a munkáját alapos, de a közvetlen pártpolitikától bizonyos távolságot tartó szakmai tevékenység jellemzi majd, és tagsága – összetételénél fogva – egyfajta mérséklő erőt jelenthet a közhangulat változásainak jobban kitett képviselőház felé. Ebből a gondolatmenetből logikusan következett, hogy a vármegyék és a városok valamilyen formában intézményes képviseletet nyerjenek a testületben. Egyrészt a politikai életben voltak bizonyos hagyományai a megyei politizálásnak, másrészt Bethlen a törvényhatóságokra kezdettől fogva politikája egyik fontos támaszaként tekintett.

A gyakorlati megvalósítás metódusát végül az 1926. évi XXII. tc. öltötte konkrét formába, amelynek alapján a vármegyék és a városok összesen 76 helyhez jutottak a felsőházban.² A konkrét szám annak függvényében alakult, hogy hány főt küldhetett az illető törvényhatóság a képviselőházba. Eszerint legalább egy pozíció mindegyiknek jutott, de a kettő alapvetően 4 : 1 arányban viszonyult egymáshoz. Ennek alapján a főváros 7, a többi törvényhatósági jogú város 10, a vármegyék pedig 59 helyet kaptak. Nem ilyen könnyű annak megválaszolása, hogy a fenti 76 pozíció mekkora szerepet biztosított a számukra. Ezek a helyek 1942 végéig nem változtak, de a felsőház szervezési elvei más területeken korlátozott mértékben ugyan, de állandóan módosultak. Az első időszakban a felsőházi törvényhozók száma nagyjából 235–240 fő körül ingadozott, ami azt jelentette, hogy a törvényhatóságok aránya nagyjából egyharmadot tett ki, közvetlenül a vidékieké pedig kb. 30%-ot. Részarányuk tehát számottevő volt, noha önmagában semmiképp nem tekinthető meghatározónak. Az 1942 végén keresztül vitt reform, majd az azt követő választások már érdemben módosítottak a testület összetételén – a vidéki törvényhatóságok esetében is – ennek azonban gyakorlati hatása nem volt az intézmény működésére. 1943-ban ugyanis az év nagy részében az országgyűlés a hosszú elnapolások következtében alig ülésezett, 1944. március végétől pedig a német megszállás szűkítette le teljesen a működési kereteket. Kutatásunkat így alapvetően az 1927–1942 közötti időszakra koncentráltuk.

A tagok tevékenységének fő területét a plénumon való szereplés jelentette, itt azonban érvényesültek a felsőház működésének sajátosságai. Bár a házszabályok a korszak folyamán végig igen liberálisak voltak és tág lehetőséget kínáltak a politikai szereplésre, ezt több tényező korlátozta. Mindenekelőtt az intézmény a képviselőházhoz viszonyítva kevésbé tekinthető aktívnak: kevesebb ülések, rövidebb ülésidő jellemezte, továbbá interpellációkra, napirend előtti felszólalásokra is ritkábban került sor. A felsőházba rendszerint nem pártberek kerültek be, a kiválasztás fő elvét a személyes elismertség és kapcsolatrendszer

¹ A tanulmány a K 112429 sz. OTKA pályázat (A dualizmus kori magyar országgyűlés tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése) támogatásával jött létre.

² www.1000ev.hu 1926: XXII. tc. 6–7. és 18. §.

jelentette, a megválasztott tagok tevékenységét így elsődlegesen az illető társadalmi helyzete, pozíciója határozta meg.

1. táblázat • A vidéki törvényhatósági küldöttek társadalmi összetétele, 1927–1942

társadalmi helyzet	1927	1942
tisztviselő	3	4
nyug. tisztviselő	8	8
nyug. tisztviselő és földbirtokos	25	18
földbirtokos	21	22
földbirtokos és ügyvéd	2	2
ügyvéd		2
egyházi személy	7	10
nyug. egyetemi/főiskolai tanár	1	
egyetemi/főiskolai tanár	1	1
vállalkozó	1	1

Forrás: Szerk. KUN Andor – LENGYEL László – VIDOR Gyula: *Országgyűlési almanach, 1927–1931.*, Budapest, 1927; Szerk. FREISSBERGER Gyula: *Országgyűlési almanach, 1927–1931*, Budapest, 1927; Szerk. HAEFFLER István: *Országgyűlési almanach, 1939–1944*, Budapest, 1939; Szerk. T. BOROS László: *Magyar politikai lexikon*, I. kötet, Budapest, 1929; Szerk. Madarász Elemér: *Magyar politikai lexikon*, II. kötet, Budapest, 1935; Szerk. HORTOBÁGYI Jenő: *Keresztény magyar közéleti almanach*, I–III. kötet, Budapest, 1940; SZIKLAY János: *Dunántúli kulturmunkások*, Budapest, 1941; Szerk. GELLÉRT Imre – MADARÁSZ Elemér: *Három évtized története életrajzokban*, Budapest, 1932; Szerk. KERKÁPOLY M. Emil: *A magyar legújabb kor lexikona*, Budapest, 1930.

A táblázat alapján jól láthatóak a behatárolt keretek. A vármegyei közgyűlések rendkívül egyoldalúan földbirtokosokat és nyugalmazott tisztviselőket részesítettek előnyben, sőt számos esetben a két csoport fedte is egymást. Mellettük inkább csak egyházi embereknek – értelemszerűen nem a felső vezetéshez tartozóknak – volt esélyük a sikerre. A városok valamivel színesebb képet mutattak, tőlük az előbbi kategóriák mellett értelmiségiek, illetve a gazdaság modernebb szektoraiban tevékenykedők is előtérbe kerülhettek. Így sajátos módon Baja városát a korszak folyamán végig Schober Béla, a Nemzeti Bank egyik vezetője képviselte. Ez azonban csak árnyalja azt a megállapítást, miszerint a törvényhatóságok néhány mágnástól eltekintve, akik a földbirtokos kategóriában szerepelnek, középosztálybelieket juttattak be a testületbe. Más megközelítésben arról van szó, hogy a törvényhatóságok kivétel nélkül a helyi közélet tekintélyes alakjait, idős, már számottevő karrierrel rendelkező embereket részesítettek előnyben. (Ennek ismeretében érthető csak igazán a viszonylag nagyszámú, nyugalmazott tisztviselő jelenléte.) A törvényhatóságok felsőházi választottjait egyértelműen a nyugalmazott tisztviselők és a földbirtokosok, részben közvetlenül is összefonódó csoportja dominálta, és belőlük került ki a kategória küldötteinek

közel 82%-a. Jellegzetes példája ennek Jász-Nagykun-Szolnok vármegye egyik választottja. Az 1927-ben már 72 éves Borbély György megélhetésének fő forrását mintegy 1200 holdas birtoka jelentette. Emellett korábban 19 éven át volt a vármegye szolgálatában és végül főszolgabíróként ment nyugdíjba. A tisztviselői pályán túl a politikai életbe is aktívan belefolyt: 1901–1905 között országgyűlési képviselő lett, és a századelőn többnyire Tisza István oldalán politizált. Meglepőnek inkább csak az tűnhet, hogy az ügyvédek mennyire alul-reprezentáltak bizonyultak, ami a korszak végére is csak némiképp enyhült.

A kiválasztási mechanizmus zártságát és stabilitását mutatja, hogy kisebb módosulások ugyan történtek, de a küldöttek társadalmi szerkezete érdemben nem változott, és 1942-ben is ugyanazok a csoportok voltak domináns helyzetben, mint a megalakulás után.

A tagok összetétele számos további következménnyel járt a testület munkájára nézve. Mindenekelőtt számukra a felsőházi tagság pozíciójukat megerősítette ugyan, de önmagában nem határozta meg, vagyis semmi nem ösztönözte ezeket az idős embereket arra, hogy hosszú beszédekkel, nagyobb agilitással tűnjenek ki a második kamarában, mint ahogyan többnyire kerülni igyekeztek a heves vitákat, polémiákat. Szintén a visszafogottság mellett szólt a pártok általi strukturáltság gyengesége. A törvényhozás másik házában a képviselői fellépéseket az erősítette, hogy az illető többnyire nem csupán saját, hanem pártja véleményét is képviselte az adott kérdésben. A második kamarában azonban effajta szervezkedésre csupán kevés tér nyílt, és csupán egyetlen egyszer, az 1929. évi vármegyei közigazgatási reform előtt fordult elő, hogy úgymond a vidékiek saját mozgalmat indítottak és előzetesen próbálták egyeztetni fellépésüket. Ami viszont mellettük szólt, az a viszonylag nagy számuk, hiszen mégiscsak a vármegyék és a vidéki városok adták a legtöbb tagot a testületbe.

Ez a sajátos kettőség a pozíciók elosztásánál egyértelműen érvényesült. Egyik oldalról – méretüknél fogva – megkülönböztetett figyelemben részesültek, másik oldalról viszont személyes presztízs és kapcsolatrendszer terén – elmaradtak más csoportoktól.³ A felsőház élén három tagú elnökség állt, és 1939-ig ők adták az egyik alelnököt, a háznagy pedig végig közülük került ki.⁴ 1927-ben, a megalakulás évében a nyolc jegyzőből három ugyancsak a vidékiekből lett megválasztva, és számuk az 1930-as évek végétől hatra emelkedett. A különféle bizottságoknál viszont rendre háttérbe szorultak a nagyobb társadalmi súllyal és múlttal bíró tagokkal szemben. Alig választották be őket a legfontosabbakba, mint a külügyi és a pénzügyi, valamint a bizottsági elnöki pozícióhoz is csak elvétve jutottak. Utóbbiak esetében rendszerint csak a kevésbé jelentőseknél – kérvényi, igazoló – jöhettek számításba, és jellemző módon még a közigazgatási bizottság elnöke sem közülük került ki. Utóbbi élére egyébként először a nagy elméleti tudással bíró, de a testületben kormányzói kinevezettként bejutó Némethy Károly került. Helyét 1942-ben

³ Ide sorolhatók bizonyos tekintetben az egyházak vezetői, a gazdasági élet prominens alakjai, vagy az arisztokraták.

⁴ Thaly Ferenc korai lemondása után Beöthy László lett alelnöknek megválasztva, a háznagy posztot pedig 1939-ig Rakovszky Endre, utána pedig gr. Szapáry Lajos töltötte be.

a számottevő államigazgatási múlttal rendelkező Rakovszky Iván foglalta el, aki viszont a Közigazgatási Bíróság elnökeként nyert tagsági jogot az intézménybe.

A felsőház esetében számos alkalommal került sor választásokra, ami lehetőséget kínált bizonyos fluktuáció érvényesítésére is. 1930-ban – az említett reform következtében – minden törvényhatósági küldöttnél új választásra volt szükség. A későbbiekben a fokozatos megújulás jegyében egy sajátos roule system érvényesült. Eszerint a választottak esetében a tagság ugyan 10 évre szólt, de ötvenként tartottak választásokat – 1932-ben, 1937-ben és 1942-ben –, amely minden alkalommal csupán a helyek felét érintette.⁵ A testület személyi összetételében bekövetkező minden változást a felsőház illetékes szervei – elsősorban az igazoló bizottság – számon tartottak, amelynek alapján a vidéki önkormányzatok részéről bekerülőkről pontos adatok állnak rendelkezésünkre. Eszerint 1927–1942 között ebben a kategóriában összesen 171 személy fordult meg a felsőház padsoraiban.⁶ Kivéve közülük azokat, akik egy évnél rövidebb ideig voltak tagok, valamint az 1942-ben frissen bekerülőket, maradt 133 fő, pontosabban 113 a vármegyék, 30 a városok részéről. A korábban tárgyaltak következtében számottevő részük a felsőházi tagságot csupán egyfajta társadalmi elismerésnek, kitüntetésnek fogta fel és teljesen passzívnak bizonyult: 59 fő, vagyis 44,36%-uk soha nem szólalt fel a plénumon. Ide sorolható a kormányzó fia, ifj. Horthy István, valamint Schober Béla. Előbbinél ezt a pozíciót a család valószínűleg a politikai életbe történő bevezetésnek szánhatta, míg utóbbi – a Magyar Nemzeti Bank igazgatójaként – közéleti ambícióit fő hivatásában élhette ki. A többiek esetében lényegében véve három fő típus különíthető el. Egy részüknél a visszahúzódás dominált, és csak ritkán szólaltak fel. A másik csoporthoz tartozók eleinte viszonylag aktívnak mutatkoztak, majd idővel fokozatosan elszürkültek, amiben előrehaladott életkoruk is szerepet játszhatott. Így a Somogy vármegyét képviselő Huszár Aladár 1927-től végig tagja volt a testületnek, de csak az első néhány évben hallatta gyakrabban a hangját. A harmadikba sorolhatók voltak a legmozgékonyabbak, akik rendszeresen szót kértek és többnyire az agrártémák, a közigazgatási kérdések, valamint az esedékes költségvetések tárgyalása vonzotta őket. Mellesleg nem meglepő módon pozíciójukkal, foglalkozásukkal, érdeklődési körükkel szoros összefüggésben. Ezt erősítette, hogy az egyházi emberek viszont az oktatási ügynél mutattak nagyobb érdeklődést.

A felszólások nagy részében történtek közvetlen utalások is arra, hogy esetükben törvényhatósági küldöttekről van. Költségvetési beszédekben gyakran tértek ki helyi-gyakorlati ismereteikre, tapasztalataikra, sőt alkalmanként azt is hangsúlyozták, hogy ők elsősorban szűkebb régiójuk képviseletében szólalnak fel. Jellemző módon Beliczey Géza békési földbirtokos a következő szavakkal kezdte beszédét: „Méltóztassék megengedni, hogy azok után a nagy horderejű és koncepciójú beszédek után, amelyek itt egész Magyarország gazdasági életét illetőleg elhangzottak... én a részletekbe menjek és Magyarország egy

⁵ 1932-ben sorsolással választották ki, hogy mely esetekben lesz választás, és az érintettek ciklusa így – kivételesen – 5 évig tartott.

⁶ Az adatok a felsőház igazoló bizottságának jelentéseire épülnek, amelyeket 1942 közepéig – ciklusonkénti bontásban – az irományok vonatkozó kötetei tartalmaznak.

kisebb részével, Békés és Csanád vármegyével foglalkozzam, mint amelyeket legjobban ismerek.”⁷ Ebből az alapállásból viszont elvileg logikusan várható, hogy a felsőházban helyet foglaló vidéki törvényhatósági küldöttek kiemelt érdeklődést tanúsítsanak a testület elé kerülő közigazgatási reformokkal szemben, amelynek vizsgálata annál is indokoltabb, hiszen ilyen tárgyú törvényjavaslatok számos alkalommal kerültek a testület elé.

Rögtön a megalakulás évében a Bethlen-kormány az országgyűlés elé terjesztette javaslatát egyes adók és illetékek mérsékléséről, amelynek – az önkormányzati testületek gazdálkodásáról szóló – harmadik része komoly visszhangot váltott ki a testületben. Utóbbi szerint a belügyminisztérium felhatalmazást nyer arra, hogy az önkormányzatok költségvetésébe új tételeket állíthasson be, a régieket pedig le- vagy felemelje. A jövőben a minisztérium engedélye kellett minden olyan költségvetés esetében, amely 50%-nál nagyobb póttadóval számol, továbbá a kormány bizonyos esetben pénzügyi ellenőrt küldhetett ki a gazdálkodás felülvizsgálata végett. A bizottsági tárgyalás – hála Némethy Károly lojális ténykedésének – még nyugodt mederben folyt le,⁸ a plenáris ülésen azonban felerősödtek a kritikus hangok. Annak rögzítésén túl, hogy itt egyértelműen a megyei autonómia korlátozásáról van szó, többen egyéb kifogásaikat is szóvá tették. Tarnay Gyula és Bezerédy István joggal mutattak rá, hogy a kérdést szélesebb keretbe ágyazva célszerű szemlélni, és inkább az önkormányzatok túlfeszített gazdálkodását kellene rendezni. Az állam ugyanis korábban (1926: XV. tc.) bizonyos dologi kiadásokat és nyugdíjterheket a vármegyékre hárított át, azok pedig a településekre. A községek esetében a kereseti és fogyasztási adó lett volna az új, plusz bevételt jelentő forrás, itt azonban óriási aránytalanságok alakultak ki, amelyek következtében számos helyen állandósult a pénzügyi instabilitás.⁹ Abban persze egyetértés volt közöttük, hogy a fenti intézkedések etatista jellegűek, sőt a Zalát képviselő Bosnyák Géza odáig is eljutott, hogy az autonómiát az államhatalom felett álló tényezőnek tekintse.¹⁰ A hozzászólók azonban nem kívántak nyíltan konfrontálódni a kormánnyal. Inkább csak kifogásokat hangoztattak, és némi elégedettséggel konstataáltak, hogy a javaslatba bizonyos korlátok is be lettek építve: így a belügyminisztérium nem boríthatja fel az költségvetés egyensúlyát, és csak akkor követelheti új tételek beállítását, ha arra az önkormányzatot törvényes intézkedés kötelezi. Ilyen esetben megmarad az érintettek lehetősége, hogy vele szemben a Közigazgatási Bírósághoz forduljanak jogorvoslatért, és az egész intézkedéscsomagot csupán átmenetileg, 1929 végéig terjedő hatállyal vezették be. A vita végeredményben egyértelműen jelezte, hogy a vidéki küldöttek együttműködésre készek ugyan a kormányzat felé, ennek azonban vannak bizonyos határai.

A Bethlen-kormány politikai okokból egészen az 1920-as évek végéig – bizonyos, inkább technokrata jellegű változásoktól eltekintve – nem foglalkozott érdemben a vidéki

⁷ Felsőházi napló, (továbbiakban FN) 1927–1931. II. kötet, 372.

⁸ A bizottsági jelentés úgy fogalmazott, hogy „a törvényjavaslatot jelenlegi formájában az autonómia szempontjából nem tartja sem sérelmesnek, sem veszedelmesnek”. Felsőházi irományok (továbbiakban FI), 1927–1931. I. kötet, 216.

⁹ FN 1927–1931. I. kötet, 39–42.; 45–48.

¹⁰ FN 1927–1931. I. kötet, 45.

önkormányzatok helyzetével. 1927 elejétől, amikor is az országgyűlés megkezdte működését, azonban várható volt, hogy a kérdés belátható időn belül napirendre kerül, ami élénk érdeklődést váltott ki a felsőházban, főleg a vármegyék reprezentánsai részéről. Bethlen István már az országgyűlés megnyitása előtt jelezte, hogy kell reform, de mindenfajta radikalizmus nélkül, ez azonban láthatóan nem nyugtatta meg a felsőházi érintetteket. Az Esztergom-Komárom vármegyét képviselő Thaly Ferenc már az 1927/28. évi költségvetés tárgyalásakor kitért a kérdésre és sokak véleményét tolmácsolta. Szerinte az eddigi reformkezdeményezések kifejezetten rosszak voltak, és általában véve óvott mindenfajta erőteljesebb változtatástól. A vármegye ugyanis – jelentette ki – védelmet jelent mindenfajta politikai demagógiával szemben, és a kormánynak sem kellene annak pénzügyi önállóságát korlátozni.¹¹ Thaly vezetésével 1927 végén tanácskozások kezdődtek annak érdekében, hogy a felsőházi tagok időben értesüljenek a kormányzat törekvéseinek tartalmáról és a reformfolyamatba már az előkészítés stádiumában bekapcsolódhassanak. Egy általa vezetett küldöttség a belügyminiszterrel történt megbeszélésen közvetlenül is tolmácsolta a kívánságokat.¹² Thaly egyre súlyosbodó betegsége után azonban nem volt más, aki átvegye a szervezkedés irányítását, így a mozgalom végül csendben elhalt. Scitovszky sem kívánta az egyébként is hosszas elkészítő munkálatokat további tanácskozásokkal nyújtani, és bár a küldöttségnek ígéretet tett igényeik honorálására, ezt ténylegesen soha nem realizálta. A téma azonban 1928-ban végképp aktuálissá vált, és nem csak a közéleti diskurzus szintjén. A kormányzat ugyanis július 4-én benyújtotta képviselőházhoz a vármegyei közigazgatás rendezéséről szóló javaslatát.¹³ Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy 1928 júniusában, az esedékes költségvetés tárgyalásakor a felsőházi törvényhozók ismételen kitértek rá, a belügyminiszter pedig – megnyugtatóan véget – ismertette annak főbb alapelemeit.¹⁴ A felsőházhoz azonban csak jóval később, 1929 májusában jutott el a javaslat, amelyet előbb – együttes tanácskozáson – a közigazgatási, valamint a közjogi és törvénykezési bizottság majd június 4. és 7-e között a plénum is letárgyalta és elfogadott.

Az előzmények után várható volt, a második kamara törvényhozói az együttes bizottságban és a plenáris üléseken egyaránt, önmagukhoz képest fokozott érdeklődést tanúsítanak a téma iránt. Ugyancsak számítani lehetett rá, hogy közülük – érintettségük folytán – a törvényhatóságok képviselői bizonyulnak a legaktívabbnak, és közöttük is a vezető szerepet számos tekintetben Vas vármegye küldötte, Bezerédj István vitte. Bár a felszólalók szinte kivétel nélkül elégedetten konstatálták, hogy a javaslat igencsak mérsékelt formában kíván változtatni a vármegyei önkormányzatok addigi szerkezetén és működésén, a beszédek nem fukarkodtak az értékelő és kritikus hangokban.

A javaslat szerint a törvényhatósági bizottságok összetétele úgy módosult, hogy az addigi 50-50% helyett a tagok 40-40%-a kerül ki a választottakból és a virilisekből. A fennmaradó 20%-ot pedig többségében különböző társadalmi szervezetek és intézmények képviselőinek

¹¹ FN 1927-1931. I. kötet, 230-231.

¹² *Pesti Hírlap*, 1927. november 27. 2.

¹³ Képviselőházi napló (továbbiakban KN) 1927-1931. XIV. kötet, 415.

¹⁴ FN 1927-1931. II. kötet, 464-465.

biztosították. A választójog mértékét az országgyűlésihez igazították, bár azon valamelyest tovább szűkítették, ellenben teljesen titkossá tették.¹⁵ A legtöbb adót fizetők esetében ugyanakkor nem automatikusan, hanem szintén bizonyos választás révén lehetett tagsági jogot szerezni. A reform így a századelőhöz viszonyítva korlátozott mértékben ugyan, de demokratizálást hozott magával. Bár ebbe a felsőházi törvényhozók belenyugodtak, a bizottsági tárgyalás során többen – Földváry Elemér, Thaly Ferenc, Kiss Ernő – nem hagyták ki az alkalmat, és fenntartásaikat hangoztatták a titkos választójoggal szemben.¹⁶

A kormányzat centralizációs törekvései általában véve kevés megértésre találtak a törvényhatósági küldötteknél, és mind a felsőház egyesített bizottságaiban, mind a plénumon több felszólaló próbálta védeni a hagyományos vármegyei autonómiát. A minisztériumi előkészítő munkálatok során felmerült annak a lehetősége, amelyre már a dualizmus időszakában is voltak törekvések, hogy a megyei tisztviselők állami kinevezés útján nyerjék el megbízásukat. A javaslat ezt – a felsőházi tagok meglegedésére – végül elvetette, de a tisztviselői kar alapját jelentő közigazgatási gyakoronokok kinevezésének joga a főispáni lett. Sok vitát kiváltó újdonságot jelentett a megyei tisztviselők ellen indítható fegyelmi eljárás szabályozása is. A procedúra lefolytatását ugyanis egy fegyelmi bíróság kezébe tették, amelynek a belügyminiszter lett az elnöke, mellette pedig két közigazgatási bíró és két minisztériumi tisztviselő foglalt helyet. A javaslat az ügyvitel gyorsítása érdekében létrehozta a kisgyűlés intézményét, ez azonban, amint arra Rakovszky Endre, Kiss Ernő, Bezerédi István rámutattak, egy hagyományos szerv, a közigazgatási bizottság elsorvadásával fog együtt járni.¹⁷ Petz Lajos és Töpler Kálmán pedig amiatt berzenkedett, hogy a kisgyűlés egy része főispáni kinevezettekől fog állni.¹⁸ A már említett Rakovszky, valamint Cicatricis Lajos és Beöthy László általában véve is szívesen vette volna a megyei közgyűlés hatáskörének növelését.¹⁹ Hasonló gondolatmenet alapján kapott sok bírálatot a 36. § azon része, miszerint a kormányzat feloszthatja a törvényhatósági bizottságot, ha utóbbi az érvényes jogszabályokkal nyíltan szembehelyezkedik, továbbá – felettébb homályos megfogalmazásban – nemzetellenes vagy az állambiztonságot veszélyeztető magatartást tanúsít.²⁰ A törvényhozók ugyancsak a centralizáció jeleként értékelték, hogy bizonyos ügyekben a fellebbezések nem a közigazgatási bizottsághoz, hanem a belügyminisztériumhoz fognak majd kerülni.

Miután a reform vitájában számos részkérdést illetően hangzott el bíráló vélemény, nem meglepő, hogy a törvényhozók rengeteg módosító indítvánnyal álltak elő. Egy részük persze

¹⁵ Az egy helyben lakásra nézve ugyan változatlanul két évet írtak elő, de azzal a kiegészítéssel, hogy az illetőnek – ha nincs lakása, akkor legalább hat éven át a törvényhatóság területén kell laknia. A 16. §-ban viszont rögzítették, hogy „a bizottsági tagok választásánál, illetőleg kiküldésénél a szavazás titkosan [...] történik”. 1929: XXX. tc. 7. és 16. §. Forrás: www.1000ev.hu (2018. 04. 01.).

¹⁶ Magyar Távirati Iroda (továbbiakban MTI) napi hírek, 1927. május 13., 22. május 16., 24. Forrás: <http://library.hungaricana.hu> (2018. 04. 01.).

¹⁷ MTI napi hírek, 1929. május 23., 23.

¹⁸ FN 1927–1931. IV. kötet, 82. és 108.

¹⁹ MTI napi hírek, 1929. május 21., 27. és 29.

²⁰ FI 1927–1931. X. kötet, 96.

elvértett a tárgyalás során, elsősorban azok, amelyek meghatározó jellegű változtatásokkal álltak elő. Jankovich Béla azon ötlete, miszerint álljon vissza a törvényhatósági bizottság összetételében az 50-50%-os választott-virilis arány, annyira csekély támogatottsággal bírt, hogy utóbb maga az érintett állt el tőle.²¹ Továbbá értelemszerűen azoknak nyílt esélyük a végső sikerre, akik már a bizottságokban elnyerték a többség támogatását. Utóbbi testület rengeteg stiláris, a szabatosabb megfogalmazást célzó javítással állt elő, közülük néhány azonban tartalmi szempontból is hozott változtatást. Így egyértelműbben határozták meg azokat a körülményeket, amelyek az érintetteknek a törvényhatósági bizottsági tagsági jog megszűnését eredményezik. A 22. §-nál valamelyest bővítették a törvényhatósági bizottság hatáskörét, a 36. §-nál a nemzetellenes, hazafiatlan magatartás helyett az állam érdekeinek veszélyeztetését jelölték meg felosztatási okként. Továbbá lehetőséget biztosítottak a közgyűlésnek, hogy a felosztatás ellen panaszjoggal élhet a Közigazgatási Bíróságnál. A 80. §-nál pontosították a fegyelmi eljárás alá vont tisztviselő fellebbezési lehetőségeit, ha pedig az új eljárás során felmentették, vagy az eredetinel enyhébb büntetést kapott, vissza kell őt helyezni eredeti állásba. Továbbá a fegyelmi bizottságnál a két bíró tag személyének kijelölése nem a belügyminisztert, hanem a Közigazgatási Bíróság elnökét illeti meg. A bizottság három határozati javaslatot is támogatásra méltónak talált, amelyek közül egyik felszólította a belügyminisztériumot egy törvényjavaslat betervezésére az alsófokú közigazgatási bíróságról, egy másik pedig jelentéstételi kötelezettséget írt elő a kormányzat számára a fegyelmi bíróságok működéséről.²²

Az egyesített bizottságok módosításai a plénumon is támogatást kaptak, és a javaslat így ment vissza a képviselőházhoz, amely azokat elfogadta.²³ A vármegyei közigazgatásról szóló reform felsőházi vitája végül sajátos helyzetet eredményezett. Bár a bizottságban és a plénumon is sok kritikus vélemény hangzott el a törvényjavaslat egyes részelemeiről, olyan módosítások nem történtek, amelyek a reformot érdemben átfurmálták volna, és a felsőház, pontosabban a törvényhatósági küldöttek végeredményben konciliáns magatartást tanúsítottak a kormány felé. Ez még akkor is igaz, ha a vita egyik legaktívabb, és a tagok körében bizonyos tekintéllyel bíró résztvevője Bezerédj István a javaslatot általánosságban sem fogadta el.²⁴ A reform felsőházi tárgyalását minden bizonnyal megkönnyítette Némethy Károly és Scitovszky Béla hozzáállása. Utóbbi igyekezett visszafogottan reagálni a bíráló felvetésekre és kisebb kérdésekben engedményekre is késznek mutatkozott. Némethy súlyát növelte, hogy korábban közvetlenül is bekapcsolódhatott a reform kidolgozásának a folyamatába, és így számos kérdésre közvetlen rálátása nyílt. Szerepét tovább erősítette, hogy ő volt az említett felsőházi egyesített bizottságok elnöke.

Az első időszakban a második kamara ülésein élénk érdeklődést váltott ki a vidéki közigazgatás és az önkormányzatok helyzete. A vármegyék és a városok képviselőinek túlnyomó része idős, a dualizmus alatt szocializálódott személyből állt, akiknek a felsőházi

²¹ FN 1927–1931. IV. kötet, 94.

²² FI 1927–1931. X. kötet, 92–114.

²³ KN 1927–1931. XIX. kötet, 449.

²⁴ FN 1927–1931. IV. kötet, 79.

tevékenységét az a 19. századi liberális ethosz határozta meg, miszerint pusztán a személyes aktivitásnak, fellépésnek is lehet ereje és eredményessége. Emellett részben konzervatív, részben liberális és erőteljesen elitista értékrendjükből hozták magukkal a vármegyei tradíciók nagyfokú tiszteletét, ami – különösen a törvényhatósági választások terén – antidemokratizmust foglalt magában. Ugyanakkor azonban fellépésük egyfajta autonómiavédelmet jelentett, és korlátozott hatékonysággal ugyan, de próbáltak szembehelyezkedni a kormányzat etatista-centralizációs törekvéseivel.

Eleinte úgy tűnt, az 1929. évi XXX. tc. csupán egy folyamat állomása lesz, és a reformpolitika folytatódni fog, mégpedig azon irányvonalak mentén, amelyek a tárgyalt időszak diskurzusaiban formálódtak ki. 1929 végén lejárt a községi háztartások működését érintő, korábban már tárgyalt intézkedések hatálya. Scitovszky új törvényjavaslatban kérte ennek az 1931 végéig történő meghosszabbítását.²⁵ A javaslatot a felsőház feletti csekély aktivitás mellett letárgyalta és elfogadta, miközben a törvényhozók jelezték, hogy mit is várnak a kormányzattól. A bizottsági jelentés hangsúlyosan kitért az adózási anomáliákra, valamint ismételt egy új községi háztartási törvényt sürgetett.²⁶ Hasonlóképp megoldásra várt a közigazgatási bíróság reformjának ügye, a tanyák helyzetének rendezése, amelyre ugyan nem egy vármegyei küldött, hanem a Mezőgazdasági Kamarát képviselő S. Bálint György kiszagda hívta fel a figyelmet még 1928-ban.²⁷ Scitovszky a vármegyei javaslat tárgyalásánál egyébként maga vállalt kötelezettséget arra, hogy bizonyos kérdéseket később rendezni fognak. Hogy bizonyítsa szándéka komolyságát, 1931-ben megbízást adott Vásáry Istvánnak, Debrecen polgármesterének egy új átfogó városi törvénytervezet kidolgozására.²⁸

Az 1930-as évek elejétől azonban olyan folyamatok indultak el, amelyek számos tekintetben teljesen új körülményeket hoztak magukkal. A gazdasági válság számos reformképzést lesöpört a napirendről, és az 1930-as évek első felében már a törvényhatóságok pénzügyi működőképességének a pusztá fenntartása is nagy kihívásnak tűnt. Ehhez társultak a politikai életben bekövetkező változások. A Bethlen-kormány lemondása után, egy rövid átmeneti periódus következett Károlyi Gyula miniszterelnökségével, majd 1932 őszén Gömbös Gyula került a miniszterelnöki bársonyszékbe. A Gömbös-kormány – távlati törekvéseit tekintve – szakítást jelentett a Bethlen-érával, s a miniszterelnök bizonyos területeken burkoltan, más téren nyíltabban, de régi fajvédő eszméi megvalósítására törekedett.²⁹ Az általa meghirdetett Nemzeti Munkaterv „jó, gyors és a nép szeretetétől áthatott”, valamint eredményesebben, jobban teljesítő közigazgatásról szólt. A felsőházban 1932. október 13-án elhangzott bemutatkozó beszédében csupán az elavult, átalakításra

²⁵ Ez lett végül az 1930. évi XXIV. tc.

²⁶ FI 1927–1931. XIII. kötet, 303.

²⁷ FN 1927–1931. II. kötet, 375.

²⁸ CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Akadémiai, Budapest, 1976, 397.

²⁹ VONYÓ József: Akart-e Gömbös diktatúrát? In: Szerk. PÜSKI Levente – VALUCH Tibor: *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések*, 1956-os Intézet-Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2002, 189–199.

szoruló bürokráciát emelte ki.³⁰ Ez persze általánosságokban mozgó, inkább a közhangulatnak befolyásolását célzó üzenetek voltak, a közigazgatás átalakítása pedig inkább a központi bürokráciára vonatkozott. A nemzeti munkaterv 12. pontja ugyan arról szólt, hogy „az ország egyes részeit nagyobb területi hatósággal bíró közigazgatási egységekbe” kell összefogni, ennek a generális átalakulást feltételező elképzelésnek a kifejtése azonban elmaradt, és a későbbiekben nem történtek kísérletek a tényleges megvalósítására. Így talán nem túlzás kijelenteni, hogy a Gömbös-kormánynak nem voltak közvetlenül megvalósítandó, nagyobb horderejű, konkrét reformtervei a vidéki önkormányzatokra vonatkozóan. Ennek következményeként többnyire félre lett téve azoknak a kérdéseknek a rendezése – önkormányzatok háztartása, közigazgatási bíróság, városok helyzete stb. –, amelyekről a belügyminisztérium és a felsőházi törvényhozó között élénk diskurzus folyt korábban. Ugyanakkor, ha kormányzati részről időnként mégis felmerült a változtatás igénye, azt olyan kulcsfogalmak határozták meg, mint takarékoság, hatékonyság és etatizmus.

Szigorúan véve egyetlen egy alkalommal fordult elő az 1930-as években, hogy a problémamegközelítés a hagyományos keretek között történt. 1933-ban Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter törvényjavaslatot nyújtott be a vármegyei reform novelláris kiegészítéséről.³¹ A kezdeményezés hátterében az a tapasztalat húzódtott meg, hogy minisztériumot elárastották a helyi közigazgatási intézkedésekkel szemben felülvizsgálatot kezdeményező, de jogilag megalapozatlan kérelmek. Ennek megakadályozására a kormányzata decentralizáció útját választotta: újraszabályozta az egyes hatósági fórumok szerepét oly módon, hogy az ügyek többségében a döntés regionális szinten maradjon. Az intézkedésekből logikusan következő módon került sor a vármegyei közigazgatási bizottság megszüntetésére. A vegyes rendelkezések kategóriájában pedig számos egyéb ügyre tértek ki, benne a megyei közgyűlés és kisgyűlés hatásköreinek pontosításáról és a tisztviselők részére előírt közigazgatási szakvizsga differenciálásáról. A belügyminiszter külön kihangsúlyozta, hogy a jelzett intézkedések csupán láncszemei egy sorozatnak, és ígéretet tett a reformok folytatására, különösen az alsófokú közigazgatási bíróságot illetően.³² A téma élénk érdeklődést váltott ki a törvényhatóságok küldötteinél, de a visszhang alapvetően pozitív volt. A törvényhozókat megnyugtatta, hogy a reform nem tervez nagyobb átalakítást, illetve azt további, általuk is fontosnak tartott lépések követik majd. Mindezek következtében a javaslatot még az egyébként ellenzéki beállítottságú tagok – Bezerédj István, Szontagh Jenő – is megszavazták.³³ Szontagh Jenőt azért is érdemes kiemelni, mert Győr vármegye küldötteként nemrég került be a testületbe, és most került sor az egyik legelső fellépésére.

A Keresztes-Fischer által ígért folytatás persze nem következett be. Helyette a felsőházi tagoknak számos kisebb jelentőségű üggyel, egy-egy részterületet érintő szabályozással kellett szembesülniük. Az önkormányzati testületek állami ellenőrzéséről szóló intézkedések hatályát még 1932-ben a Károlyi-kormány kitolta 1933. december 31-ig (1932: II. tc.).

³⁰ FN 1931–1935. II. kötet, 6–7.

³¹ FI 1931–1935. IV. kötet, 184–195.

³² FN 1931–1935. II. kötet, 229.

³³ FN 1931–1935. II. kötet, 214. és 228. (2018. 04. 01.).

A határidő lejárta után Gömbösék – félresöpörve a korábbi tiltakozásokat – rövid úton elintézték a felhatalmazás kérdését azzal, hogy annak érvényességét immár határozatlan időre meghosszabbították (1934: XIII. tc.). Abból kiindulva, hogy általában véve a közigazgatás hatékonyságának növelése elsősorban a centralizáció erősítésével érhető el, a kormányzat több olyan reformlépéssel állt elő, amelyek alapvetően más területekről szóltak ugyan, de a vidéki törvényhatóságokat is érintették. Az 1934. évi I. tc. a közszolgálati alkalmazottak és a honvédség tagjainak ellátásának szabályozása ürügyén kimondta, hogy az a tisztviselő is elbocsátható, aki „szakképzettség, szorgalom, vagy egyéb fontos kellékek hiánya miatt szolgálatát a megkívánt mértékben nem látja el”.³⁴ A törvényhatósági főorvost és a járási orvost korábban is a főispán nevezte ki, az 1936: IX. tc. viszont bevezette, hogy a jövőben a városi, községi és körorvosokat a miniszter nevezheti ki.

A kezdeti időszakhoz viszonyítva a törvényhatósági küldöttek tevékenysége, aktivitása a korszak második felében jelentős mértékben átalakult, pontosabban polarizálódott. Amíg a többség passzívabbá vált, addig néhányan kifejezetten agilisnak bizonyultak. Utóbbiaknál azonban a szereplés messze nem korlátozódott az önkormányzatok, a vidéki közigazgatás témáira, hanem a legkülönbébb társadalmi-közéleti kérdésekre terjedt ki.³⁵ Leginkább Bezerédj István tekinthető a hagyományok folytatójának, aki az 1930-as években szorgalmasan felszólalt a közigazgatási javaslatoknál. Az ő tevékenységéről is elmondható azonban, hogy a politikai élet egyéb területeire is kiterjedt. 1932 után Szontagh Jenő sorakozott fel mellé, akinek szerepét azért is érdemes kiemelni, mert felsőházi felszólalásai mellett komoly publicisztikai munkásságot is folytatott és tevékenységével számottevő elismerést is kivívott magának. Ennek egyértelmű jeleként 1936 júniusában szervezkedés indult annak érdekében, hogy a pénzügyi kérdésekben illetékes, a két ház tagjaiból összeállított, úgynevezett 33-as bizottságba Chorin Ferenc helyére ő kerüljön.³⁶ A történet csattanójaként az akció nem sikerült, ugyanis – példátlan módon – mindketten azonos számú szavazatot kaptak, a megejtett sorsolás pedig Chorinnak kedvezett.³⁷

A törvényhatósági küldöttek nagyobbik részének visszafogottságát kézenfekvő módon lehet magyarázni azzal, hogy alig kerültek a felsőház elé olyan törvényjavaslatok, amelyek nagyobb agilitásra ösztönözték volna őket. Nem vitatva az állítás valóságtartalmát, azonban itt némileg többről volt szó. Azt a felsőházban is érzékelték, hogy Gömbössel nem egyszerű kormányváltás történt, és az 1930-as években már más célok és körülmények között kellett politizálni. Az önkormányzatok demokratikus átalakításának kérdése végképp lekerült a napirendről, ellenben – a hatékonyság jegyében – a kormányzati hatalom erősítése a helyi autonómia rovására egyre aktuálisabb problémaként jelentkezett, ami nemcsak a megvalósult törvényekben, hanem más területeken is jelentkezett. A korrupciótól és a hatalmi

³⁴ 1934. I. tc. 2. §. Forrás: www.1000ev.hu (2018. 04. 01.).

³⁵ Jellegetes példája ennek a békés megyei evangélikus lelkész, Szeberényi Lajos Zsigmond, aki az agrártársadalom problémái mellett közjogi témáknál is – sajtórendészeti intézkedések, választójog – hallatta a hangját.

³⁶ A bizottság szerepéről részletesen: Püski Levente: *A Horthy-korszak parlamentje*, Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015, 180–182.

³⁷ FN 1935–1939. I. kötet, 585.

önkényeskedéstől való megtisztítás jegyében, de valójában nyers hatalmi szempontoktól ösztönözve indítottak Gömbösék fegyelmi eljárást a debreceni polgármester ellen. Bár a közigazgatási bíróság igazat adott neki, kényszernyugdíjazására – 1934–35 folyamán – mégis sor került. 1933-ban, a közigazgatás rendezéséről szóló javaslatnál Keresztes-Fischer a hatékonyságot egyértelműen a központi bürokráciával azonosította. S a jövőre utalva hozzátette, „kell egy szerv a vármegyében, kell egy hatósági szerv, amely az állami igazgatást teljes súllyal és tekintéllyel tudja képviselni”.³⁸ Mindezek következtében számos törvényhozó gondolhatta úgy, hogy még mindig jobb nem bolygatni a meglévő állapotokat, mint különféle centralizációs reformokkal szembenézni.

Bár a korszak második felében egyes ellenzéki pártok továbbra is igyekeztek napirenden tartani a vidéki közigazgatás demokratizálásának programját, a politikai életben más, bizonyos értelemben fajsúlyosabb kérdések kerültek előtérbe. A törvényhatóságok küldöttei maguk is érzékelték a folyamatot, és gyakrabban nyilvánítottak véleményt közjogi vagy éppen pártpolitikai jellegű kérdés kapcsán. Bár a politikai pozíciók meglehetősen széles keretet fogtak át – a Független Kisgazdapárttól az imrédysta szélsőjobb hűzódta – a hagyományos konzervativizmus változatlanul viszonylag erős bázissal bírt a felsőházban. Utóbbiak közé sorolható a legitimista tábor erősítő Bezerédj és Szontagh, vagy a bethleni tábor egyik prominens alakjának számító – Pest vármegyét képviselő – Prónay György.

A második kamarának még egy időszakban, a második világháború éveitől kezdve kellett a vidéki önkormányzatok működését érintő reformokkal szembesülnie. 1939 és 1941 között több törvényjavaslat került a felsőház elé, amelyek a honvédelem érdekei, majd a rendkívüli helyzetre hivatkozva erőteljes autonómiaszűkítő intézkedéseket tartalmaztak. Ide sorolható mindenekelőtt a honvédelemről szóló 1939. évi II. tc., valamint azok a törvények, amelyek a törvényhatósági bizottsági tagság meghosszabbításáról, valamint a tisztviselői állások kinevezés útján történő betöltéséről szóltak.³⁹ Ezek az alkalmak még lehetőségeket kínáltak a felsőházi tagoknak arra, hogy ismételten kifejtsek álláspontjukat a megyei és városi autonómiákról, a helyi közigazgatás feladatairól. Itt azonban már teljesen egyoldalú kormányzati erőfölény érvényesült és a felsőházi törvényhozók legfeljebb azt könyvelhették el eredménynek, hogy a centralizációs lépésekkel együtt szerkezeti reformokra nem került sor. Egyetlen kivétellel. A testület 1943. december végén még letárgyalta és elfogadta Keresztes-Fischer utolsó reformját a tanyasi igazgatás rendezéséről. Bár a belügyminiszter a közelgő karácsonnyal magyarázta a kirívóan lanyha érdeklődést,⁴⁰ és azt, hogy csupán S. Bálint György szólott hozzá a témához, valójában többről lehetett szó. Egyrészt maga a javaslat is csupán a címében volt nagyvonalú, tartalmát tekintve mindössze bizonyos részkérdéseket érintett. Másrészt a világháború állása, a nemzetközi helyzet ismeretében aligha lehetett reálisan feltételezni, hogy a javaslatban foglaltaknak a kormányzat rövid időn belül ténylegesen is érvényt tudjon szerezni.⁴¹

³⁸ FN 1931–1935. II. kötet, 230.

³⁹ 1939: XIX. tc., 1940: XXXI. tc., 1941: XIX. tc., és 1942: XX. tc.

⁴⁰ FN 1939–1944. IV. kötet, 290–291.

⁴¹ Ide sorolható mindenekelőtt a külterületi állandó kirendeltségek, vagy akár tanyaközpontok létesítése.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Akadémiai, Budapest, 1976.
2. *Pesti Hírlap*, 1927. november 27.
3. Szerk. FREISSBERGER Gyula: *Országgyűlési almanach, 1927–1931*, Budapest, 1927.
4. Szerk. GELLÉRT Imre – MADARÁSZ Elemér: *Három évtized története életrajzokban*, Budapest, 1932.
5. Szerk. HAEFFLER István: *Országgyűlési almanach, 1939–1944*, Budapest, 1939.
6. Szerk. HORTOBÁGYI Jenő: *Keresztény magyar közéleti almanach*, I–III. kötet, Budapest, 1940.
7. Szerk. KERKÁPOLY M. Emil: *A magyar legújabb kor lexikona*, Budapest, 1930.
8. Szerk. KUN Andor – LENGYEL László – VIDOR Gyula: *Országgyűlési almanach, 1927–1931.*, Budapest, 1927.
9. Szerk. MADARÁSZ Elemér *Magyar politikai lexikon*, II. kötet, Budapest, 1935.
10. Szerk. T. BOROS László: *Magyar politikai lexikon*, I. kötet, Budapest, 1929.
11. PÜSKI Levente: *A Horthy-korszak parlamentje*, Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015.
12. SZIKLAY János: *Dunántúli kulturmunkások*, Budapest, 1941.
13. VONYÓ József: Akart-e Gömbös diktatúrát? In: Szerk. PÜSKI Levente – VALUCH Tibor: *Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések*, 1956-os Intézet-Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen, 2002, 189–199.

Levéltári források

1. FI 1927–1931. I. kötet
2. FI 1927–1931. X. kötet
3. FI 1927–1931. XIII. kötet
4. FI 1931–1935. IV. kötet
5. FN 1927–1931. II. kötet
6. FN 1927–1931. IV. kötet
7. FN 1931–1935. II. kötet
8. FN 1935–1939. I. kötet
9. FN 1939–1944. IV. kötet
10. KN 1927–1931. XIV. kötet
11. KN 1927–1931. XIX. kötet
12. MTI napi hírek, 1927. május 13.
13. MTI napi hírek, 1927. május 16.
14. MTI napi hírek, 1929. május 21.
15. MTI napi hírek, 1929. május 23.

Jogforrások

1. 1926: XXII. tc. 18. §
2. 1926: XXII. tc. 6-7. §

3. 1929: XXX. tc. 16. §
4. 1929: XXX. tc. 7. §
5. 1930: XXIV. tc.
6. 1934: I. tc. 2. §.
7. 1939: XIX. tc.
8. 1940: XXXI. tc.
9. 1941: XIX. tc.
10. 1942: XX. tc.